

“THIS OLD BAVO CHURCH IS LIKE A
CATHEDRAL – VERY, VERY SPECIAL!”

¶ Tekst: Koen Vermeij

¶ Beeldmateriaal: Chris Hoefsmit, Koen Vermeij, Wikimedia.

¶ Beeldbewerking: Studio KV 627

¶ Eerder gepubliceerd in: HRLM 76

“THIS OLD BAVO CHURCH IS LIKE A CATHEDRAL - VERY, VERY SPECIAL!”

VERY, VERY SPECIAL”. Aldus de getuigenis van John en Sheila Barnes, College St., York (UK) in het gastenboek dat in de Bavo klaar ligt voor reacties van bezoekers. Toen ik dit las dacht ik ‘Hoeveel Haaarlemmers zouden eigenlijk weten dat hun Bavo “very, very special” is?’

Dit artikeltje is bedoeld om u, als Haarlemmer, eens met ‘toeristen-ogen’ naar de Bavo te laten kijken. De Bavokerk trekt jaarlijks zo’n 200.000 bezoekers die van heinde en ver komen. Het leuke is dat - waar anderen moeten vliegen om hier te komen - wij geen moeite hoeven doen de kerk te bezoeken. Wij pakken de fiets.

1

DE LIGGING EN VERSCHIJNING IN DE STAD

De Bavo ligt precies midden in de oude stad, en steekt daar hoog boven uit. Tot ca 1900, vóór de stadsuitbreidingen, was de kerk vanuit alle richtingen al van verre te zien. De witte natuurstenen bedekking van het bovenste gedeelte en de markante toren vangen altijd licht en dat maakt de contouren boven de stad nog extra opvallend. Ook kunstschilders werden door dit beeld getroffen, velen legden het wijde landschap vast met centraal daarin de wit-oprijzende Bavo. ‘Haerlempjes’ werden die schilderijtjes genoemd. Hierbij een fragment van zo’n Haerlempje door Jacob van Ruysdael (ca 1670) [afb. 1] Ook op het hoogste dek van parkeergarage ‘de Kamp’ kunt u goed zien hoe hoog de Bavo boven de stad uitsteekt.

HET FORMAAT

Buitenmaats meet de kerk 118 × 50 meter, dat is langer dan een voetbalveld. De hoogte tot de nok van het dak is 45 m en tot het haantje van de toren 76 m [afb.2]. Hoewel

2

er in Nederland een langere kerk bestaat (De Sint-Janskerk in Gouda) en een hogere (de Dom van Utrecht), mag je stellen dat onze Bavo in zijn totaliteit de grootste gotische kerk van Nederland is. En dat komt door de enorme breedte van de middenbeuk. Die bedraagt meer dan 14 meter, net zo breed als die van de grote Franse kathedralen in Parijs, Reims of Bourges.

DE RUIMTE

Maar er zijn meer overeenkomsten. Gaan we namelijk naar binnen, dan valt

onmiddellijk op dat het interieur - zoals te verwachten was - zeer ruim bemeten is, maar vooral dat de ruimte 'leeg' is. Vanaf het koor zie je zonder belemmering 100 meter verderop het majestueuze orgel [afb.3]. Geen balken, houten constructies of ijzeren ankers die het zicht ontnemen. Lijkt u dat logisch? Dan moet u eens naar de Oude Kerk in Amsterdam gaan, of de Grote Kerk in Gouda gaan zien [afb.4]. De Bavo onderscheidt zich van deze Hollands-gotische kerken door de ruimtelijkheid, die bijvoorbeeld ook de Sint-Jan in Den Bosch of de Grote Kerk in Breda kenmerken. Dat zijn voorbeelden van Brabantsche gotiek. Je kunt zeggen dat de Bavo een naar het noorden afgedwaalde Brabants-gotische kerk is. De kerk heeft dan ook Brabantse bouwmeesters gekend.

DE MAATVERHOUDINGEN

Het is een feit dat veel bezoekers de Bavo in eerste instantie helemaal niet zo groot vinden. Ze denken dat de Sint-Jan veel groter is. Ze zijn dan ook verbaasd te horen dat de middenbeuk van de Sint-Jan zó in die van de Bavo geschoven zou kunnen worden, zoals de montagefoto laat zien [afb.5]. Dat de grootte van de Bavo onderschat wordt, komt door de maatverhoudingen. De middenbeuk van de kerk is tweemaal zo hoog als breed - 28×14 m. De Sint-Jan met 27×9 m. is driemaal zo hoog als breed. Relatief smaller dus. Als we daar binnenkomen worden we geïmponeerd door de grote hoogte. Sommigen voelen dat ook als ze van een brede straat een smal steegje inlopen. De brede Bavo voelt minder 'spannend'. Dat is de reden dat we die als 'kleiner' ervaren. Je zou kunnen zeggen dat de Bavo een 'rustige Reus' is.

DE LICHTVAL

Niemand die de Bavo binnenkomt ontkomt aan de bijzondere indruk die de lichtval maakt. Hoe het weer ook is, welk seizoen, altijd werpen de 27 vensters, hoog bovenin de lichtbeuk een kring van licht naar beneden. Het licht van buiten kan onder alle omstandigheden naar binnen treden. Is er zon, dan ontstaat een spel van licht en schaduw, waar je uren naar zou kunnen blijven kijken. Is het betrokken, dan heerst in de hele ruimte een zacht allesomvattend licht [afb.3]. Van buiten af komen er geen schaduwen mee.

DE BOUW

De bouw van de kerk heeft in drie etappes plaatsgevonden. De eerste, de bouw van het koor, van ca 1370 tot 1400; een tweede, de bouw van transept en schip van 1445 tot ca 1485, en het oprichten van de toren van ca 1500 tot 1520.

Hoewel in die tijd het tempo van bouwen lager lag dan in de onze - er stond alleen man- en paardenkracht ter beschikking -[afb.6], mogen we toch verbaasd zijn over het snelle tempo waarin bouwwerken rond 1450 gereed kwamen.

Heel Holland was in die tijd één grote bouwput. De steden breidden zich uit, legden verdedigingswerken aan, bouwden stadhuizen en parochiekerken. Al dat werk kon echt niet worden gedaan door een enkele lokale timmerman of loodgieter. Dezen werden wel ingeschakeld, maar de opdrachten gingen naar grote 'bouwbedrijven' rondom een bepaalde 'bouwmeester'.

Bij het begin van een groot project werd een bouwmeester (architect) aangezocht en personeel geworven. Overal vandaan kwamen dan ploegen werklui zich aanmelden. Bij de bouwplaats werd een 'bouwloods' ingericht van waaruit het werk gecoördineerd werd.

Belgische en Duitse steengroeven leverden complete bouw-onderdelen. Pijlers, bogen, ribben, kozijnen werden in de groeve op maat gemaakt volgens de wensen van de bouwmeesters. Zo bestelde bouwmeester Evert Spoorwater in 1472 een aantal pijlers voor het schip van de Bavo bij de firma Elen & Bosser in Affligem bij Brussel. Die pijlers en bogen werden in 1474 per schip in het Spaarne bij de Waag afgeleverd in onderdelen die zó opgemetseld konden worden.

Bakstenen werden bij tienduizenden tegelijk betrokken uit de steenfabrieken langs de grote rivieren. Hout kwam uit Duitsland, Scandinavië, en kon op maat gezaagd geleverd worden.

Alleen een dergelijke effectief opererende bouwsector kon aan de enorme vraag voldoen. Door de planmatige aanpak hoefde een bouwmeester-architect ook niet voortdurend op het werk aanwezig te zijn. Daardoor kon een bouwmeester meerdere projecten tegelijk leiden. De dagelijkse leiding berustte dan bij de zg. 'appel-leerder'. 'Onze' Evert Spoorwater was van 1445 tot zijn dood in 1475 aan de Bavo verbonden. Deze kerk was maar één van zijn projecten. Zijn hoofdbaas was bouwmeester aan de kathedraal van Antwerpen. Naast onze Bavo werkte hij aan de kerk van Bergen-op-Zoom, aan de kerk van Dordrecht, de kerk van Hulst en het stadshuis van Veere.

HET KOOR EN DE SACRISTIE

Ook de lengte van het koor van de Bavo - de oostelijke helft van de kerk - is een unicum. Het koor van een katholieke kerk is bestemd voor de priesters en zangers, die daar de plechtigheden houden. Voor leken is het verboden terrein. De parochianen hebben hun plaats in het schip en in het transept.

Een middeleeuwse stad had per definitie evenveel parochianen als inwoners: iedereen was katholiek, of je nou naar de kerk ging of niet. Haarlem telde in 1400, toen het koor voltooid was, rond 8000 inwoners. De geestelijkheid van de parochiekerk bestond uit een pastoor en vier kapelaans. Geen twijfel dat er voor de

parochianen meer ruimte nodig was dan voor de priesters. Het koor kon dus best een stuk kleiner zijn dan het schip. In vrijwel alle gotische kerken is dat ook zo. Maar niet in Haarlem. Om onbekende redenen is het koor net zo groot als het schip, beide hebben zes zg. 'traveeën' ('moten', tel de vensters afb.2). Gelukkig gebruikten de priesters slechts de drie oostelijke traveeën als priesterkoor, zodat er ook drie voor de parochianen waren [afb.7].

Tegelijk met het koor is ook de sacristie gebouwd. Een sacristie is de ruimte waar de priesters zich omkleden en voorbereiden op de plechtigheid. Daarom is de sacristie opgetrokken tegen de kerk bij de plaats waar de toegang tot het koor is. Dit sacristiegebouw heeft een verdieping en een zolder. Op de verdieping is een ruime kamer met veel licht en een haard. Hier was een bibliotheek ingericht met alle boeken die priesters belangrijk vinden voor de eredienst - bijvoorbeeld instructies hoe een dienst samengesteld moet worden, maar ook een bijbel en stichtelijke boeken. Ook stond er de kluis. De zolder heeft een heel bijzonder dak, in de vorm van een kruis [afb.8].

DE TOREN

De toren is een verhaal op zich. Er zijn aanwijzingen dat de kerk de gebruikelijke westtoren zou krijgen, waarvan er zo vele nog bestaan, bijvoorbeeld in Delft, Dordrecht, Amsterdam. We weten niet waarom de architect in Haarlem dat idee heeft (moeten?) verlaten voor een toren die midden op de kerk werd geplaatst, op de zog. viering. Was er geen plaats voor een westtoren? Was het bedoeld als besparingsmaatregel? Jammer genoeg werd het oprichten van de toren juist een heel dure klus, want het mislukte.

De toren die rond 1500 begonnen werd was van natuursteen. Toen die een eind op weg was - de toren stak al boven het dak uit - verzakte een viering-pijler en scheurde een muur (deze schade is nog te zien). De toren was duidelijk te zwaar en moest worden afgebroken.

Toen kwam een meestertimmerman uit Edam, Jacob Symonsz, met het idee een houten vieringtoren te bouwen, bekleed met lood. Symonsz liet een schilderij maken om de opdrachtgevers en de parochianen alvast te laten zien hoe het zou worden [afb.9 (detail)]. Maar of het nou kwam omdat er nog wat hout over was, en ze de techniek toch al in de vingers hadden: Jacob en zijn ploeg zetten er nog een verdieping extra op. Het resultaat is de volstrekt unieke huidige toren. [afb.10].

DE VERHOOGDE TRANSEPTARMEN

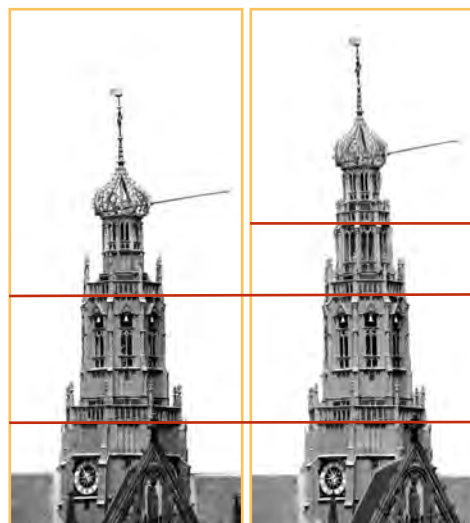
Het bouwen van een toren op de viering bracht de noodzaak van een hulp-constructie met zich mee. Het enorme gewicht van de toren vereiste maatregelen om de krachten van de toren op de muren van de lichtbeuk te kunnen weerstaan. Zonder die steunconstructie zouden de muren naar buiten gedrukt worden.

Als u naar de gevels van het transept kijkt ziet u boven het grote venster nog een etage met drie kleinere vensters, bekleed met natuursteen [afb.2]. Die etage moest gebouwd worden om als stut te dienen voor de lichtbeuk. Op een hedendaagse uitvoering van deze klus, mogelijk gemaakt door photoshop, ziet u een kraan het kant-en-klare gevaarte netjes op het transept neerleggen [afb.11]. Het is in feite een lege doos [afb.12], want in de kerk kun je die ruimte niet zien. De twee 'bobbels' onderin de foto zijn bovenkanten van het gewelf, gemetseld volgens het oorspronkelijke ontwerp, zo'n zes meter lager dan de middenbeuk [afb.13].

Nergens anders dan aan de Haarlemse Bavo wordt een dergelijke constructie gezien. Deze 'noodoplossing' werd daarmee een karakteristiek onderdeel van het gebouw.

HET GEWELF

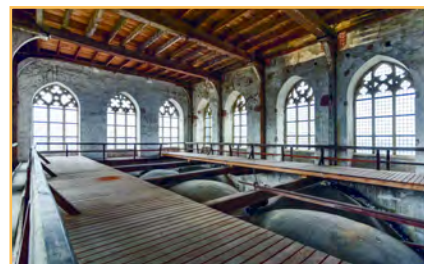
De gehele middenbeuk van de kerk wordt overdekt door een houten gewelf. Het is rond 1535 vervaardigd in de plaats van het stenen gewelf dat bedoeld was, maar nooit uitgevoerd werd. Het houten gewelf is zeggezegd - alweer - een 'noodoplossing'. Een aantal bouwkundige aspecten van de Bavo zijn mysteries en zullen dat vermoedelijk blijven. Dat geldt ook voor het afzien van een stenen gewelf. Want van meet af aan was daarmee rekening gehouden. Dat valt nu nog te zien. We zien

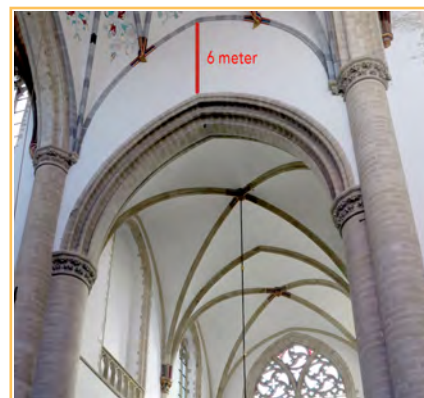
10

11

12

13

14

15

de ‘ribbels’ op de steunberen, aanzetpunt voor luchtbogen, die het gewicht van het gewelf zouden hebben moeten afleiden naar de buitemuren [afb.14]. Op zolder zien we aan de muren stenen lijsten boven de vensters waarop de gewelven hadden moeten rusten.

Allemaal getuigenissen van iets dat niet heeft plaatsgevonden. Werd het te duur? Bouwkundigen denken eerder dat de angst bestond dat de gewelven niet zouden houden – ze waren het drama met de toren nog niet vergeten.

Hoe het ook zij, de geniale bouwmeester van de toren, Jacob Symonsz, mocht opnieuw aan het werk, en in acht jaar produceerde hij met een ploeg timmerlieden van oost naar west het geheel eikenhouten stergewelf. Het resultaat is een adembenemend fraai geheel [afb.15], dat gelukkig altijd ongeschonden is gebleven, al is er een poging tot brandstichting gedaan. Maar dat is een ander verhaal.

BESLUIT

Dit artikel is veel te kort om over alle bijzonderheden van de kerk te vertellen, want ook binnenin zijn unieke dingen te zien, denkt u maar aan het grote Müller-orgel. Toch hoop ik dat ik u heb kunnen overtuigen dat de Haarlemse Bavo in een aantal opzichten volstrekt enig in zijn soort is. Een bezoek meer dan waard, en op z’n minst de moeite waard bij het langsfietsen even goed te kijken.

We mogen wel aannemen dat John en Sheila, onze bezoekers uit York, wisten waarover ze het hadden toen ze “- very, very special!” schreven, want in York staat een van de grootste en mooiste middeleeuwse kathedralen van Engeland, vlak bij ze om de hoek! [afb.16]

16

